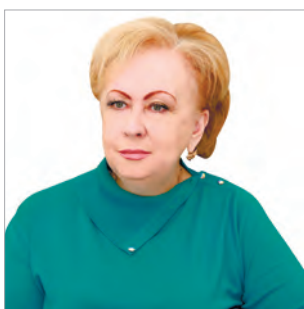

ЮРИДИЧНА НАУКА: ЦІННІСНО-КОМУНІКАЦІЙНЕ ПРИЗНАЧЕННЯ

Н. М. Оніщенко

завідувач відділу теорії держави і права Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, академік НАПрН України

Комунікативні властивості належать багатьом інститутам, що можна віднести до загальнолюдських надбань. Сьогодні не можна покаржитися на повну відсутність наукових напрацювань, наукового доробку у сфері вивчення комунікації як такої. Це питання, наприклад, розглядалося в багатьох довідкових джерелах [1, с. 374-375]. Проте саме правовий контекст, саме доктринальний зріз зазначеної проблематики розроблені недостатньо і починають опрацьовуватися тільки з недавнього часу [2, с. 6-24]. На наш погляд, саме навчання «мистецтву комунікації» є, як ніколи, необхідним різним напрямом юридичної науки. На жаль, мистецтву спілкування, толерантності, виваженості при прийнятті рішень задля їх обґрунтованості не навчають в загальноосвітніх школах, ЗВО, при підвищенні кваліфікації спеціалістів тощо. Втім, сучасне суспільство, безумовно, одним із своїх «стовпів», на яких воно базується, вважає саме науку. Слід зазначити, що, беззапереч-

но, правова наука за допомогою правової освіти і громадянсько-правового виховання починає дедалі більше впливати на суспільну свідомість, а її стан визначає засадничі начала правової комунікації.

Ф. Ніцше так визначає роль науки та вчених: «Вони протягнуть творчу руку в майбутнє, і все, що є і було, стає для них при цьому засобом, знаряддям, молотом. Їх пізнання є творчість, їх творчість є законодавство, їх воля до істини є воля до влади» [3, с. 336].

Як зазначають сучасні вчені, філософсько-правове наукове осмислення феномену суспільно-правової комунікації науки є невідкладним завданням сьогодення, що може налагодити діалог юридичної науки, освіти та людини. В такий спосіб, до зазначеного розгляду запропонуємо два підходи: антропологічний та функціонально-правовий. Щодо першого. Людина повинна бути епіцентром наукових, в тому числі правових досліджень. Для сучасної України – це актуальна проблема, бо вона має безпосереднє

відношення до правової реформи, без якої навряд чи можлива побудова демократичної, правової держави.

Зрозуміло, що досліджуючи комунікативно-правові зв'язки людини і права, не можна ігнорувати аналіз сутності самої людини, а сутність ця досить складна і багатогранна, в практичному і науковому сенсах.

Уже стародавні мислителі розуміли, що для пізнання того, що створила людина, необхідно пізнати спочатку саму людину. Наприклад, Геракліт був переконаний в тому, що пізнати таємниці природи, не пізнавши таємниць людського буття, неможливо. Сократ з Платогом оголосили людину мірою всіх речей. Сократ, великий антрополог античності, не залишив нам визначення поняття людини, бо вважав, що людина є особливою істотою, досліджуючи яку, не можна використовувати ті ж емпіричні засоби, які використовуємо, досліджуючи природу. Він схилився до думки, що розумність складає сутнісний зміст людини. Адже вже

тоді мислитель помітив, що людина є істотою, яка шукає пояснення свого існування і в кожний момент випробовує себе і умови свого життя. Арістотель мислив людину як політичну істоту. Загалом же заслуга античних мислителів у трактуванні людини полягає у визнанні її автономності та самодостатності.

У середні віки людину мислили як істоту, що створена «по образу і на зразок Бога», як істоту, насамперед, духовну, пронязану вірою і, в той же час, як істоту гріховну, тобто слабку і не самодостатню. За словами М. Бердяєва, «замкнене небо середньовічного» і світу античного розімкнулося і відкрилося безкінечністю світів, в яких загубилася людина [4, с. 286].

Доба Відродження формує нове уявлення про людину. Вона постає розумною, вольовою, творчою, з багатьма індивідуальними чеснотами, що надає їй можливість стати творцем власного щастя. Цей світогляд створює картину світу із двома центрами: один – Бог, другий – Людина.

Доба Нового часу підходить до вивчення людини, як і до природи, із застосуванням емпіричних методів. І мислить людину відповідно: це природна істота, наділена розумом. Мине немало часу, доки І. Кант, а також Л. Фейєрбах частково зруйнують таке механістично-штучне уявлення про людину. І. Кант подивиться на людину як на істоту розумну і напише: «Людина, як і загалом будь-яка розумна істота, існує як мета сама по собі, а не лише як засіб для будь-якого застосування з боку тієї чи іншої волі» [5 с. 529]. Мислитель вважав, що лише людина є абсолютною цінністю, все інше довкола неї – цінності відносні, які набувають сенсу лише в залежності від інтересів та потреб людини.

XIX-XX століття привносять до розуміння людини нові риси

та характеристики. Ф. Ніцше, наприклад, мислить її вольовою істотою, «білявою бестією», яка прагне до влади. За ним З. Фрейд сутнісним змістом людини оголосить біопсихічне несвідоме, «лібідо», що вирішальним чином впливає на індивіда [6, с. 54]. Навіть короткий огляд проблеми сутності людини дозволяє констатувати, що, не дивлячись на науковий доробок, в сучасному людинознавстві не існує донині єдиної загальної теорії людини та усталеного трактування її комунікативної сутності, а отже, потребує вивчення та налізку комунікативних властивостей сучасного світу.

Соціально-комунікативні якості людини формуються в результаті контактів, взаємодії людини з іншими людьми, в процесі людської творчості, засвоєння різних форм духовного досвіду людства. Як соціальна істота, людина мислить, оцінює, приймає рішення, чинить дії, спілкується та комунікує.

Людина – істота соціальна, суспільна. Для задоволення своїх потреб та інтересів вона щодня вступає в різні відносини з іншими людьми. Причому її участь у цих відносинах може мати різний ступінь соціальної значущості. Своєю поведінкою індивід може принести контрагентам як значну користь, так і істотну шкоду. У цьому зв'язку держава, як офіційний представник і гарант безпеки всіх членів суспільства, встановлює своєрідні межі соціально значущого поведіння своїх громадян, колективних об'єднань, посадових осіб (отже, в центрі уваги юридичної науки постійно повинні знаходитися поведінкові моделі). Що ж людина сьогодні бажає від права, які завдання покладає на нього, які очікування пересічної людини від цього соціального феномену? І що може зробити наука, щоб право не просто сприйма-

лося в суспільстві, як необхідний інструмент регулювання суспільних відносин та охорони і захисту прав, свобод і законних інтересів людини, а набувало дійсного авторитету, як чинник свободи і справедливості.

З огляду причинно-наслідкових зв'язків, кожне явище, яке ефективно виконує свої функції, є впливовим і авторитетним у цьому суспільстві.

Саме це питання повинно бути в центрі уваги і постійного вивчення юридичною наукою. Сьогодні суттєвим чином змінюються відносини людина – держава. І ці відносини не мають на меті надати одній частині населення більший обсяг свободи, ніж іншій. Навпаки цивілізована демократична держава зацікавлена надати відповідний рівень свободи всім громадянам і членам громадянського суспільства.

Саме цим демократичним інститутам повинна сприяти комунікативна функція юридичної науки. Перейдемо до другого запропонованого до розгляду підходу – функціонально-правового.

Надзвичайно важливим, з нашої точки зору, в подальших наукових дослідженнях визначитися з такими явищами правової дійсності, а саме: «правова комунікація», «юридична наука і комунікація», «комунікація за допомогою юридичної науки». Найголовніше – забезпечення дієвості сучасного права за допомогою комунікації.

Не буде перебільшенням зазначити, що комунікативні елементи суспільства з давніх-давен відомі певним соціокультурам в різних просторово-часових координатах. Нам видається, що історія розвитку комунікативних засад не виправдано залишена поза увагою сучасних дослідників.

Зупинимось на прикладному, ілюстративному аналізі, пов'язаному з просторово-темпоральними характеристиками.

Заглибимося в історичну ретроспективу. Ще в Законнику Хамурапі (18 ст. до н. е.), що мав вигляд чорного базальтового стовпа, виставленого на площі, зазначалося, що призначення права в тому, щоб «сильні» не ображали «слабшого».

Про демонстрацію демократичного розвитку права свідчить також норма Законника Ешнунни (20 ст. до н. е.), яка встановила мінімальну місячну заробітну плату приблизно 50 г срібла. Цікаві прикладні характеристики вищезазначеного можна віднайти в праві Стародавньої Греції.

Розвиток права в Стародавній Греції деякі вчені називають «розквітом права». За законом 410 р. до н. е. кожний, хто намагався скинути демократію в Афінах, оголошувався поза законом і його можна було безкарно вбити. «Обман народу», що виражався, наприклад, у нечесній поведінці оратора в народних зборах, міг спричинити процес про ейсангелію. Помилковий наклеп у справах про політичні злочини давав підстави притягти правопорушника до суду за обвинуваченням у сикофантії [7, с. 224].

Серед демократичних настанов афінського права: обов'язкова ротація посадових осіб, неможливість обіймати одночасно дві і більше посади, обов'язкова фінансова підзвітність посадовців тощо. Ще один прояв демократизму права Стародавньої Греції пов'язаний із запровадженням інституту захисників (логографів). Представники логографії, вивчаючи психологічні особливості підзахисного і застосовуючи знання права, писали промови, що використовувалися підзахисними у суді. Серед прикладів комунікативних засад у розвитку римського права хотілося б згадати про відміну оплати заборгованостей своєю «кров'ю та плоттю», відшкодування по борговій кабалі

з 321 р. до н. е. здійснювалося виключно майном боржника.

Ще одним етапом на шляху розвитку права можна вважати його демістифікацію. Право поступово, з площини «небесного» переходить у площину «людського»: таким чином посилюється його комунікативна потенція. Поступово припиняються процеси проти «винних» тварин, травневих жуків, неживих предметів.

Єдиним засобом реалізації права є його універсалізація, поширюваність на всіх: адже, якщо правові норми не визначаються як спільні правила взаємовідносин, то вони взагалі ігноруються, як позбавлені статусу суспільно необхідних нормативних засад [8, с. 284].

Запропонований функціонально-правовий підхід до дослідження комунікативної функції права значною мірою сприяє розв'язанню пізнавальних і практичних завдань у державно-правовій сфері. Його сутність полягає у виявленні цільових засад у формуванні функцій юридичної науки. При цьому мета – це причина, яка формує засоби реалізації системи функцій.

Дійсно, право вбирає в себе, а потім відтворює у наукових дослідженнях (правовий моніторинг, правовий аналіз, правова аналітика) величезну інформацію про різнобічні явища громадянського життя, оскільки в ньому міститься величезна кількість наукових дефініцій, юридичних формул, історичних і життєвих відмінностей, політичних і правових оцінок, юридичних рекомендацій, заборон, дозволів тощо.

Крім того, правова, наукова комунікація – це владна інформація, за її допомогою виражається (і відповідно формулюється) певний світогляд. Інформаційна здатність права – це один із суттєвих факторів, що дозволяє віднести його до елементів духовної куль-

тури суспільства. Не викликає сумніву, що право, в першу чергу, виникає не як інформатор, а як регулятор суспільних відносин. У держави і суспільства досить каналів, засобами яких здійснюється інформування суб'єктів права. Проте право як регулятор суспільних відносин одночасно виконує роль інформатора їх суб'єктів [9, с. 160]. Таким чином, право, юридична наука виконують комунікативну функцію поряд зі своїми суто юридичними завданнями, набуваючи також інформаційної якості. В цьому знаходять прояв його соціальна природа, здатність впливати на волю, свідомість і психіку людини, реалізуватися через сприйняття людьми.

Реалізація функцій права в інформаційній формі забезпечує доведення до широкого загалу державних дозволів та заборон, інформування про методи, засоби досягнення суспільно корисних цілей. Правова інформованість членів громадянського суспільства – необхідна умова функціонування правової системи.

Осмислюючи проблеми сутності права і його необхідності в суспільстві, слід виходити із життєвих потреб і велень. Правове опосередкування взаємовідносин людей здебільшого знаходить прояв з розвитком цивілізації. Головним завданням права є здатність забезпечити справедливі взаємовідносини між людьми, що живуть в державно-організованому суспільстві і прагнуть усвідомленого справедливого правопорядку.

Комунікативна функція науки пов'язана з іншими функціями, такими, як регулятивна, охоронна, гносеологічна, евристична, прогностична, критична та ін.

Комунікативна функція юридичної науки забезпечує одержання учасниками правовідносин інформації про те, якою є позиція держави щодо необхідної, дозво-

леної чи забороненої поведінки. Соціальна життєдіяльність індивідумів органічно пов'язана з одержанням, прийняттям, засвоєнням і використанням такої інформації. Правова інформація є одним з різновидів соціальної інформації. За допомогою юридичних норм держава повідомляє учасників суспільних відносин про позицію держави щодо необхідної, дозволеної або забороненої поведінки.

Так, дійсно, можна говорити про комунікативні потенції юридичної науки та обмін необхідними стандартами, що встановлені правом, між суспільством,

державою, окремими соціумами та індивідами. Безумовно, перераховані підходи до вивчення комунікативної складової юридичної науки не можуть вичерпати всієї багатоманітності проблеми, втім, її аналіз беззаперечно слугуватиме підвищенню ефективності праворегулятивних процесів.

Підводячи певні підсумки, хочемо зазначити, що сучасні процеси в усіх сферах життєдіяльності людини вимагають від юридичної науки сьогодні не тільки «кабінетного» опрацювання багатьох складних теоретичних засад і підвалин праводержавотворення, а й все більшої доступ-

ності юридичних напрацювань, як громадянському суспільству, так і кожній пересічній людині.

Отже, юридична наука повинна задіяти весь комунікативний арсенал задля викристалізації покорокових змін в удосконаленні суспільних відносин (концепт ринкових змін), удосконаленні правового розвитку, підвищення ефективності багатьох інститутів громадянського суспільства, структур та інститутів.

Саме розвинена комунікативна функція юридичної науки сьогодні може сприяти налагодженню полілогу: людина – громадянське суспільство – держава. ■

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Загнітко А. П., Щукіна І. А. Великий тлумачний словник. Сучасна українська мова від А до Я. – Донецьк : ТОВ ВКФ «БАО», 2008. – С. 245; Куньч З. Й. Універсальний словник української мови. – Тернопіль. Навчальна книга – Богдан, 2005. – С. 374-375.
2. Концепція удосконалення діалогу громадянського суспільства, особи та держави в контексті забезпечення та захисту прав людини в Україні. – К. : Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2015. – С. 6-24.
3. Ницше Ф. По ту сторону добра и зла / Ницше Ф. // Сочинения. – Т. 2. – М. : Мысль, 1990. – С. 336.
4. Бердяев Н. А. Царство Духа и царство Кесаря. Судьба России. – М. : Мысль, 1995. – С. 286.
5. Кант И. Основы метафизики нравственности. – СПб. : Наука, 1995. – 529 с.
6. Фрейд З. Я и оно. – М. : МЕТТЭМ, 1990. – 54 с.
7. Сикофанты в Афинах в период расцвета демократии – многочисленный класс профессиональных клеветников // Иллюстративный энциклопедический словарь Ф. А. Брокгауза и И. А. Эфрона. – М., 2009.
8. Тімуш І. С. Інтегральний погляд на право / І. С. Тімуш. – К. : Атіка, 2009. – 284 с.
9. Вишневский А. Ф. Общая теория государства и права : учеб. / А. Ф. Вишневский, Н. А. Горбатов, В. А. Кучинский ; под ред. В. А. Кучинского; учреждение образования «Академ. М-ва внутр. дел. Респ. Беларусь». – 3-е изд., пересмотр. – Минск : Академ. МВД, 2017. – 478 с.